

تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی سوم و چهارم ابتدایی از منظر توجه به ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی^۱

مرتضی گلشنی گهرآز^۲

عبدالحسین حیدری^۳

چکیده

توجه به تربیت شهروندی در دانش‌آموزان، بسیار حائز اهمیت است و یک برنامه کامل و جامع، در این زمینه، مورد نیاز است. پژوهش حاضر، با هدف بررسی میزان توجه، به موضوع تربیت شهروندی، در کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، اجرا شد. این پژوهش، توصیفی - تحلیلی بوده و با روش آنتروپی شانون است. جامعه آماری، کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲، بود. نمونه آماری نیز، برابر با جامعه آماری، در نظر گرفته شد. همچنین، با استفاده از فهرست واری از ابعاد تربیت شهروندی، با ۳ بعد و ۲۸ مؤلفه، داده‌ها، جمع‌آوری شدند. نتایج تحلیل محتوای آنتروپی شانون، نشان داد که از بررسی کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، از مجموع ۱۱۸ واحد شمارش شده، بعد دانش ویژه شهروندی با ۴۸ مورد، بیشترین و بعد مهارت ویژه شهروندی با ۳۳ مورد، کمترین فراوانی را به خود اختصاص دادند. بیشترین ضریب اهمیت نیز با مقدار (۳۳۸ /)، مربوط به بعد دانش ویژه شهروندی و کمترین ضریب اهمیت با مقدار (۳۲۴ /) مربوط به بعد نگرش ویژه شهروندی بود. نتایج نشان داد که میزان توجه به ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی، در این کتب، متفاوت است و به بعضی ابعاد، کم‌توجه شده است. همچنین به صورت متعادل و متوازن به ابعاد و مؤلفه‌ها اشاره نشده است. در نهایت نیز، به جهت بهبود وضع کتب مطالعات اجتماعی سوم و چهارم ابتدایی از حیث توجه به تربیت شهروندی، پیشنهادهای بیان شد.

واژه‌های کلیدی: مطالعات اجتماعی، شهروندی، تربیت شهروندی، سوم ابتدایی، چهارم ابتدایی.

۱. تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۱۲/۰۴

تأیید نهایی: ۱۴۰۲/۰۴/۳۱

۲. دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی، گروه آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان، اردبیل، ایران. (نویسنده مسئول).
morteza.golshani.g@gmail.com

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات، دانشگاه فرهنگیان، اردبیل، ایران.

۱. مقدمه

دوره‌های مختلف زندگی انسان، اهمیت‌های خاص خود را دارند؛ یکی از مهم‌ترین دوران زندگی آدمی نیز، دوران کودکی است؛ چراکه شامل مرحله‌ای از زندگی است که پایه و اساس رشد و توسعه، در آن بسیار مهم است (لیدی و گوین^۱، ۲۰۲۰: ۱۰۷۲). کودکان از اوایل دوران زندگی‌شان، در سطح جامعه قرار می‌گیرند؛ بنابراین کودکان، نیاز به یک سری مهارت‌ها و آموزش‌های لازم هستند که به آن‌ها کمک کند، تا خود را در متن جامعه اقتباس دهند. این مهارت‌ها و آموزش‌های لازم که از آن‌ها به‌عنوان تربیت شهروندی^۲ یاد می‌شود، برای ثبات وضعیت جامعه، لازم و ضروری است؛ چراکه برای احترام متقابل افراد یک جامعه به حقوق همدیگر، فراگیری این موضوع، بسیار مهم است.

علاقه به تربیت شهروندی در سراسر جهان، در دهه گذشته روبه‌افزایش بوده است (بورکو^۳، ۲۰۲۱: ۳۲۵)؛ چراکه، تربیت شهروندی می‌تواند، نقش محوری را در ایجاد جامعه‌ای عادلانه داشته باشد که در آن همه گروه‌ها، به طور مساوی، می‌توانند در پیشرفت سیاسی و غیره شرکت کنند (دونباوند و هوسکینز^۴، ۲۰۲۱: ۱۵۱)؛ بنابراین، تربیت شهروندی برای جهان امروز لازم است؛ به‌طوری‌که نتایج ارزیابی‌ها نشان می‌دهد که تربیت شهروندی و آموزش ارزش‌ها که به‌جای یکدیگر استفاده می‌شوند، به‌عنوان یک اولویت، در گفتمان سیاسی آموزشی به حساب می‌آید (انگل و همکاران^۵، ۲۰۲۱: ۳۲). همچنین، تربیت شهروندی بایستی نه‌تنها، به‌صورت دوره‌ای در مدارس، به‌صورت آموزش رسمی ارائه شود، بلکه باید به‌صورت یک دوره پویا، بر اساس فرایند مبتنی بر یادگیری، در طول زندگی افراد، به طور مادام‌العمر باشد (اونال و کایگین^۶، ۲۰۲۰: ۵۸)؛ بنابراین در این راستا، مدارس نقش به‌سزایی را ایفا می‌کند؛ چراکه مدارس، بخش اساسی جامعه ما را تشکیل می‌دهد و برای انتقال دانش و ارزش‌ها، بسیار مهم هستند (فلاشه و ادموندز^۷، ۲۰۲۱: ۲۹۸) و به‌عنوان یک نهاد رسمی آموزش، می‌تواند در توسعه دانش‌آموزان نقش داشته باشد

-
1. Leidy & Gwin
 2. Citizenship education
 3. Burcu
 4. Donbavand & Hoskins
 5. Engel Et al
 6. Unal & Kaygin
 7. Flache & Edmunds

(ماردیانا و همکاران^۱، ۲۰۲۱: ۱۲۶). از طرفی دیگر، در نظام‌های آموزشی و به‌ویژه نظام‌های متمرکز از جمله نظام‌های آموزشی ایران، کتاب درسی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مراجع و منابع یادگیری، نقش مهمی در برنامه‌های درسی جهت تربیت دانش‌آموزان در ابعاد مختلف ایفا می‌کند (آداک و یوسف‌زاده‌چوسری، ۱۳۹۷: ۱۱۷)؛ در این میان نیز، حوزه مطالعات اجتماعی، یکی از حوزه‌های مهم یادگیری است که از انسان و تعاملات او با محیط‌های گوناگون و جنبه‌های گوناگون این تعامل، بحث می‌کند. همچنین مطالعات اجتماعی، به جهت مناسبتشان با مردم، جهان مجاور، اوضاع زندگی افراد و اهمیت جهان مجاور و شرایط زندگی، بر روی فکر، شناخت خود، کیفیت زندگی و اعتقاد به آینده که از جنبه‌های اصلی مطالعات اجتماعی به حساب می‌آیند، مطالعات اجتماعی را به منبع مهم تربیت شهروندی تبدیل کرده است (محمودی، ۱۳۹۰ به نقل از جمالی‌تازه‌کند و همکاران، ۱۳۹۲: ۲).

تربیت شهروندی مقوله بسیار بااهمیت است که در اسناد بالادستی همچون سند تحول بنیادین، مکرراً به ابعاد و مؤلفه‌های آن اشاره شده است. به طوری که طبق پژوهش شیخ‌زاده تکابی و همکاران (۱۳۹۴) در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ۲۷۹ مرتبه به ابعاد (آموزش شهروندی، دانش شهروندی و مهارت شهروندی) تربیت شهروندی اشاره شده است که بیانگر اهمیت این مقوله در سطح تعلیم و تربیت است. از طرفی نیز به اذعان سالاریان (۱۳۹۳)، وضعیت کنونی تربیت شهروندی در سطح کتب درسی پایین‌تر از وضعیت مطلوب بوده و نیاز هرچه توجه بیش‌تر به این مقوله در سطح کتب درسی است؛ چراکه تربیت شهروندی برای ترویج صلح و امنیت، توسعه پایدار، کرامت انسانی (برن^۲، ۲۰۱۷)، انسجام، همبستگی، توسعه عمومی هر کشور (کاسین و برالت^۳، ۲۰۱۶)، ایجاد و پرورش اعتماد به نفس و عزت نفس، مهارت‌های ارتباطی و تفکر انتقادی، مشارکت، حل تعارض، بهبود انگیزه (کشورز، ۱۳۹۱: ۱۸۵)، افزایش سطح آگاهی، آشنایی افراد با حقوق خود در خانواده، کاهش اختلافات خانوادگی، دوام زندگی مشترک (خسروی و صمدی، ۱۳۹۹: ۱۲۳)، گسترش احساس مسئولیت در بین افراد جامعه، بهبود فرهنگ جامعه، کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی، بهبود بخشیدن به روابط سازمان‌ها و افراد جامعه (کاظمی،

۱۳۸۹ به نقل از خسروی و صمدی، ۱۳۹۹: ۱۲۳)، همبستگی، صلح و احترام به حقوق بشر و غیره (سانچز آگوستی و میگل رویا، ۲۰۲۰: ۱۵۷) لازم و ضروری است.

۱-۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های چشمگیری، در حوزه تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی صورت گرفته است که به بعضی از پژوهش‌های صورت گرفته مرتبط با پژوهش حاضر، می‌پردازیم: کولادو و آخورا^۱ (۲۰۰۶)، به تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی اسپانیا در رابطه با مؤلفه‌های تربیت شهروندی دموکراتیک پرداختند؛ نتایج تحقیقشان نشان داد که ایده‌آل‌های مدنظر اتحادیه اروپا پیرامون تربیت شهروندی، به صورت نامتوازن و در برخی موارد بسیار سطحی در کتب مورد بررسی پرداخته شده است.

خسروی و صمدی (۱۳۹۹)، در تحقیقی که با عنوان «شناسایی و رتبه‌بندی مؤلفه‌های تربیت شهروندی، در سند برنامه درسی ملی» انجام داده بودند، بیان کردند که در سند برنامه درسی ملی، توجه متعادلی، به مؤلفه‌های تربیت شهروندی نشده است.

باباخانی و همکاران (۱۳۹۸) نیز، در تحقیقی که با عنوان «میزان توجه به رویکردهای تربیت شهروندی قانون‌مدار، مشارکتی و انتقادی در کتب جدیدالتألیف جامعه‌شناسی دوره دوم متوسطه» انجام داده بودند، به این نتیجه رسیدند که در سطح پایه‌های تحصیلی، توزیع رویکردهای تربیت شهروندی، نامتوازن بوده و نیز برخی از رویکردها، مورد کم‌توجهی برنامه‌ریزان درسی قرار گرفته است.

یوسفی و همکاران (۱۳۹۵)، در تحقیقی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوره دوم به لحاظ توجه به مفاهیم تربیت شهروندی» نشان دادند که تفاوت معناداری بین میزان توجه به مؤلفه‌های شهروندی، در کتب مورد بررسی وجود دارد. همچنین نتایج بیانگر آن بود که میزان توجه به مؤلفه‌های شهروندی در بین پایه‌های تحصیلی، تفاوت معنی‌داری دارد.

جمالی‌تازه‌کند و همکاران (۱۳۹۲) نیز، پژوهشی را با عنوان «تحلیل جایگاه مؤلفه‌های شهروندی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه» انجام دادند. یافته‌های

1.Sanchez-Agusti & Miguel-Revilla

2.Collado & Atxurra

پژوهش بیانگر آن بود که مؤلفه‌های تربیت شهروندی به صورت نرمال در محتوای کتب درسی توزیع نشده است.

با عنایت به توضیحات فوق که ضرورت پرداختن به موضوع تربیت شهروندی را در دانش‌آموزان آشکار کرد، و با توجه به این که مدارس و محتوای دروس در این راستا بسیار مهم هستند، برای بررسی وضع موجود، هدف تحقیق آن است، تا به وسیله تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، میزان توجه به آموزش تربیت شهروندی، مورد کنکاش قرار بگیرد. بر این اساس، برای انجام چنین پژوهشی، لازم بود تا به سؤالات زیر پاسخ داده شود:

۱. تا چه میزان، در کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، به ابعاد تربیت شهروندی (دانش ویژه شهروندی، مهارت ویژه شهروندی و نگرش ویژه شهروندی)، توجه شده است؟

۲. تا چه میزان، به ضریب اهمیت هر کدام از ابعاد تربیت شهروندی، در سطح کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، توجه شده است؟

۲-۱. مبانی نظری و چهارچوب مفهومی

۱-۲-۱. تربیت: تربیت، به عنوان جامع‌ترین مفهومی که بهترین معادل برای کلمه انگلیسی Education است؛ در بهترین تعریف می‌توان گفت، منظور از آن، متعالی کردن گوهر انسان، با تخلّق به ارزش‌های معنوی و تکامل مطلوب اجتماعی از جوانب گوناگون است (مهیدیان، ۱۳۸۵: ۲۰). در تعاریفی دیگر می‌توان گفت، افلاطون^۱ نیز، تربیت را کشف کردن و شکوفا نمودن استعدادهای طبیعی، یا از قوه به فعل در آوردن آن‌ها در نتیجه اعمال محیط و مربی می‌داند. در همین راستا نیز، فروبل^۲ تربیت را رشد و تعالی نیروها و استعدادهای بالقوه در نهاد آدمی می‌داند (مهیدیان، ۱۳۸۵: ۱۷).

باتوجه به تعاریف مختلفی که از تربیت شد، نتیجه می‌گیریم، تعریف واحد و مشخصی از تربیت، وجود ندارد؛ اما می‌توان گفت، در رابطه با تربیت، در یک نگاه کلان، تعاریف آن در دو گروه دسته‌بندی می‌شوند (اعرافی و موسوی، ۱۳۹۱: ۱۳-۱۴):

الف - تعاریف ارزشی یا هنجاری: این تعاریف مبتنی بر یک مکتب یا نظام فکری و جهان‌بینی است و تعریف‌کننده بر اساس مبانی، اهداف و ارزش‌های مورد قبولش، تعریفی از تربیت بیان می‌کند.

ب- تعاریف تحلیلی و توصیفی: این نوع تعاریف نیز به تحلیل و تبیین فرایند تربیت پرداخته و با نگاه تحلیلی و بی‌طرفانه آن را تعریف می‌کنند.

۲-۲-۱ شهروندی: شهروندی مفهومی است که به افراد جامعه، هویت رسمی و قانونی بخشیده و از یک طرف متضمن وظایف و مسئولیت‌ها و از طرف دیگر متضمن حقوق و خواسته‌های افراد است (ملازهی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۶۶). همچنین شهروندی، با تقسیم وظایف و مسئولیت‌ها در بین افراد جامعه، امکان مشارکت افراد را در فعل‌و‌انفعالات اجتماعی فراهم می‌کند (کوکداس^۱، ۲۰۰۱: ۳۲۰).

۳-۲-۱ تربیت شهروندی: تربیت شهروندی، حوزه وسیعی است که طیف وسیعی از موضوعات فلسفی، سیاسی، دیدگاه‌های ایدئولوژیک و رویکردها، اهداف و عملکردهای آموزشی را شامل می‌شود (بورکو، ۲۰۲۱: ۳۲۶) و به تعبیر کاسین و برالت (۲۰۱۶)، «تربیت شهروندی، مفهومی متکثر و چندبعدی است که ابعاد مختلفی همچون مسئولیت‌پذیری، وحدت و تفاهم ملی، بردباری، قانون‌گرایی، درک و فهم اجتماعی را در برمی‌گیرد». تربیت شهروندی، شامل آموزش دانش، مهارت‌ها و ارزش‌های موردنیاز برای تبدیل یک شهروند به شهروند مولد و فعال است (گورکان و دوگانای^۲، ۲۰۲۰: ۱۰۸) و به‌عنوان فرایندی است که شهروندان فعال، مطلع، حساس و کارآمد در زندگی مدنی و امور مربوط به ناحیه خود را ایجاد و جنسیت‌ها، نژادها و ساختار طبقاتی را معرفی می‌کند و عدالت اجتماعی و تنوع را گسترش می‌دهد و افراد را به تأمل و مشارکت در جریان‌های سیاسی و تصمیم‌گیری، آماده می‌کند (نلسون و کرر^۳، ۲۰۰۵: ۲۰۳).

باتوجه به تعاریف مختلفی که از تربیت شهروندی وجود دارد، بایستی گفت، می‌توان این رویکردها و دیدگاه‌ها را تحت دو عنوان کلی زیر مورد بررسی قرار داد (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۴):

1. Kukathas
2. Gurkan & Doganay
3. Nelson & Kerr

۱- رویکرد پیشرفت‌گرای تربیت شهروندی: صاحب‌نظران دارای این رویکرد تربیت شهروندی، معتقدند که شهروند خوب فردی است مهربان، دارای آگاهی و شعور سیاسی، صبور و انتقادپذیر، امیدوار، طالب گفتگو، خواهان مشارکت در زندگی اجتماعی، خواهان عدالت اجتماعی، و طرفدار محیط‌زیست و از منظر این صاحب‌نظران، تربیت شهروندان باید بتواند به توسعه عدالت اجتماعی و احترام به هم‌نوع یاری رساند.

۲- رویکرد محافظه‌کار تربیت شهروندی: صاحب‌نظران دارای این رویکرد تربیت شهروندی نیز، معتقدند که تربیت شهروندی باید به القای حس وفاداری ملی، فرمان‌برداری از منافع قدرت و خدمت داوطلبانه بینجامد. این دیدگاه، نگاه ویژه‌ای به بازتولید اجتماعی و اقتصادی موجود دارد و هدف اساسی آن، فرمان‌برداری شهروندان از منابع قدرت و القای وفاداری ملی به آنان است. در این رویکرد، ساختارهای اجتماعی موجود پذیرفته شده‌اند و تربیت در مسیر تضمین اتحاد و انسجام اجتماعی و ارتقای ویژگی‌های موردنظر، گام برمی‌دارد.

تربیت شهروندی از نظرگاه‌های گوناگون مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و ابعاد و مؤلفه‌های گوناگونی را برای آن مطرح کردند؛ در این میان جمالی تازه‌کند و همکاران (۱۳۹۲) نیز، شاخصه اصلی تربیت شهروندی را مورد بررسی قرار دادند و برای آن سه بعد دانش ویژه شهروندی، مهارت ویژه شهروندی و نگرش ویژه شهروندی را در نظر گرفتند و ارائه دادند که سازنده چهارچوب مفهومی پژوهش حاضر نیز هستند؛ براین‌اساس به تشریح مختصری از هر یک از ابعاد می‌پردازیم:

۱- دانش ویژه شهروندی: یکی از مهم‌ترین ابعاد شهروندی، داشتن دانش و آگاهی شهروندی است. دانش شهروندی از عقاید و اطلاعات بنیادی تشکیل می‌شود که افراد باید بدانند و به کار ببرند، تا شهروندان مؤثر و مسئولی باشند (ایزدی و عزیزی‌شماسی، ۱۳۸۸ به نقل از شریعتی و غفاری، ۱۳۹۷: ۶۲). دانش شهروندی، عبارت است از کسب دانش و جست‌وجوی دانایی، مشارکت فعال، مسئولیت‌پذیری، و داشتن آگاهی در زمینه موضوع‌های تاریخی، اجتماعی و فرهنگی در سطح محلی، ملی و بین‌المللی (ساعی‌ارسی، ۱۳۹۳ به نقل از شریعتی و غفاری، ۱۳۹۷: ۶۲).

۲- **مهارت ویژه شهروندی:** در بحث مهارت ویژه شهروندی می توان گفت، دائرةالمعارف انگلیسی فلسفه تعلیم و تربیت در تعریف مهارت های شهروندی می نویسد: مهارت های شهروندی، به آموزش هایی گفته می شود که به توسعه شهروندی یا توان مندی های شهری مربوط می شود و اهداف آن الزاماً در ارتباط با انتظارات اعضای جوامع و ملت های خاص فهمیده می شود، زیرا آن دانش و طرز تلقی ها، ارزش ها و مهارت های همراه با مشارکت در زندگی جمعی یا مدنی را انتقال می دهند، هم چنین در تعریف دیگری این دائرةالمعارف، مهارت های شهروندی را، تربیتی می داند که به مقررات صریح جوامع، جهت تلقین ارزش های مدنی از طریق تعلیم و تربیت رسمی اشاره دارد (شاه طلبی و همکاران، ۱۳۸۹ به نقل از عسگری و رضایی، ۱۳۹۹: ۲۱).

۳- **نگرش ویژه شهروندی:** در بحث نگرش ویژه شهروندی نیز، می توان گفت، اشاره بدان دارد که مجموعه واکنش های ارزشی یا عاطفی است که شهروندان نسبت به یک موضوع و یا یک مسأله داشته باشند (ترستون^۱، ۱۹۲۹ به نقل از عظیمی رستا و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰)؛ به طوری که نگرش ها می توانند، واکنش ارزشی یا عاطفی شهروندان جهت آمادگی برای پاسخ به عنوان منظومه ای از عناصر شناختی، عاطفی و رفتاری باشند (برکوویتز^۲، ۱۹۵۸ به نقل از عظیمی رستا و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰).

شکل ۱. تربیت شهروندی و انواع آن

۲. روش پژوهش

روش این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است. واحد تحلیل، صفحات (متون، پرسش‌ها، فعالیت‌ها و تصاویر) بود. تحلیل محتوا دارای سه مرحله اصلی: ۱- آماده‌سازی و سازمان‌دهی ۲- بررسی پیام ۳- پردازش داده‌ها است. کانون توجه این پژوهش، مرحله سوم، یعنی پردازش داده‌ها بود. امروزه، برای تحلیل داده‌ها روش‌های گوناگونی وجود داشته که پایه و اساس آن‌ها، بر درصدگیری از مؤلفه‌ها است. بایستی گفت، این روش‌ها مشکلات بسیار ریاضی مختص به خودشان را دارند که از اعتبار نتایج آن‌ها می‌کاهد. در این پژوهش، سعی بر آن شده است تا از روش جدیدتری که نشأت گرفته از نظریه دستگاه‌ها است، برای پردازش داده‌ها استفاده شود؛ این روش «آنتروپی شانون»^۱ نام دارد. تحلیل محتوای کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، بر اساس این روش، بسیار دقیق‌تر و معتبرتر، انجام خواهد شد.

جامعه آماری پژوهش، کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی سال ۱۴۰۱ - ۱۴۰۲ است. نمونه آماری این پژوهش نیز، به جهت محدودیت جامعه آماری، برابر با جامعه آماری، در نظر گرفته شد.

کتب مطالعات اجتماعی سوم و چهارم ابتدایی، بر اساس شاخصه اصلی تربیت شهروندی، توسط چک‌لیستی با سه بعد (دانش ویژه شهروندی، مهارت ویژه شهروندی و نگرش ویژه شهروندی) و ۲۸ مؤلفه که توسط جمالی‌تازه‌کند و همکاران (۱۳۹۲) تهیه و ارائه شده است، مورد بررسی قرار گرفتند که در جدول ۱ به آن‌ها پرداخته شده است. جمالی‌تازه‌کند و همکاران (۱۳۹۲)، برای تعیین روایی محتوایی، چک‌لیست را در اختیار هشت نفر از صاحب‌نظران و متخصصین علوم تربیتی دانشگاه شهید بهشتی قرار داده بودند که مورد تأیید آن‌ها واقع شده بود. همچنین ایشان برای تأمین پایایی این چک‌لیست، از روش بازآزمایی (آزمون - آزمون مجدد) استفاده نمودند که بعد از مطالعه دوباره کتب مورد بررسی‌شان، مقدار ضریب همبستگی را ۰ / ۸۷ پیدا کرده بودند. پس از جمع‌آوری داده‌ها، با استفاده از چک‌لیست ابعاد تربیت شهروندی، برای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل، از روش آنتروپی شانون استفاده شد. این روش دارای سه مرحله است:

مرحله اول: ماتریس‌های فراوانی موردنظر باید به‌نحار شود و برای این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (۱)$$

$$(i=1, 2, 3, \dots, m, j=1, 2, \dots,)$$

F = فراوانی مؤلفه‌ها P = هنجار شده ماتریس فراوانی I = شماره پاسخگو

J = شماره مؤلفه‌ها m = تعداد پاسخگو = تعداد مؤلفه‌ها

مرحله دوم: مقدار بار اطلاعاتی هر مقوله را باید محاسبه کرده و در ستون‌های مربوط قرار داده شود و برای این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m [P_{ij} \ln P_{ij}] \quad (۲)$$

$$(i=1, 2, 3, \dots, m, j=1, 2, \dots)$$

I = شماره پاسخگو $k = \frac{1}{\ln M}$ Ln = لگاریتم J = شماره مؤلفه E_j = بار اطلاعاتی

P = هنجار شده ماتریس فراوانی n = تعداد مؤلفه m = تعداد پاسخگو

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی نشانگرها، ضریب اهمیت هر یک از نشانگرها محاسبه می‌شود. هر نشانگری که دارای بار اطلاعاتی بیش‌تری باشد، از درجه اهمیت W_j بیش‌تری برخوردار است.

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{i=1}^m E_j} \quad (۳)$$

E_j = بار اطلاعاتی n = تعداد مؤلفه

W_j = درجه اهمیت J = شماره مؤلفه

بایستی اشاره کرد که در محاسبه مقدار E_j، مقادیری که P_{ij} آن‌ها برابر صفر باشد، به جهت بروز خطا، با عدد بسیار ناچیز ۰/۰۰۰۰۱ جای‌گزین می‌شوند.

۳. یافته‌های پژوهش

نخست، فراوانی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی، در کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، در جدول ۱ ارائه شد، سپس مجموع هر یک از مؤلفه‌ها و ابعاد نیز محاسبه شد. همچنین مجموع فراوانی مؤلفه‌ها نیز به تفکیک هر پایه، مشخص گردید. داده‌های جدول ۱ بر اساس روش آنتروپی شانون به‌صورت داده‌های بهنجار شده (P_{ij}) درآمد. سپس بر اساس مرحله دوم این روش، مقدار بار اطلاعاتی داده‌ها به دست آمد. بعد بر اساس مرحله سوم روش آنتروپی شانون، ضریب اهمیت اطلاعات داده‌ها نیز

محاسبه شد؛ تا بدین وسیله آشکار شود که به طور کلی، بیشترین میزان توجه و اهمیت به کدام بعد تعلق دارد.

جدول ۱. توزیع فراوانی توجه به ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی در کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی

فراوانی‌ها		پایه‌های تحصیلی		ابعاد و مؤلفه‌ها	
فراوانی بعد	فراوانی مؤلفه	چهارم ابتدایی	سوم ابتدایی	مؤلفه	بعد
۴۸	۱۵	۸	۷	قوانین و مقررات (قانون اساسی، قوانین اجتماعی و غیره)	دانش ویژه شهروندی
	۴	۴	۰	عوامل مخل و آسیب‌رسان محیط‌زیست	
	۱	۰	۱	اهمیت رسانه‌ها در جامعه	
	۰	۰	۰	نظام انتخاباتی کشور	
	۰	۰	۰	وظایف دولت و مجلس	
	۰	۰	۰	وابستگی متقابل جهانی و مسائل آن	
	۰	۰	۰	اشکال مختلف حکومت	
	۱۷	۱۱	۶	حقوق و وظایف شهروندی	
	۱۱	۲	۹	نقش و اهمیت خانواده	
	۰	۰	۰	نقش سازمان ملل و سازمان‌های منطقه‌ای	
۳۳	۰	۰	۰	توانایی انتخاب و تصمیم‌گیری درست	مهارت ویژه شهروندی
	۱	۱	۰	حل مسأله	
	۴	۴	۰	استفاده درست از امکانات	

				شهری	
	۴	۰	۴	مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی	
	۶	۵	۱	برقراری ارتباط	
	۰	۰	۰	خودآگاهی	
	۰	۰	۰	ارزیابی نقادانه مسائل	
	۵	۲	۳	رعایت بهداشت فردی اجتماعی	
	۳	۰	۳	توانایی گفتگو و دیالوگ	
	۱۰	۶	۴	همدلی	
۳۷	۵	۱	۴	تنوع و تکثر	نگرش
	۴	۳	۱	حس وطن‌پرستی	ویژه
	۸	۸	۰	قدرشناسی نسبت به میراث‌فرهنگی کشور خود و سایر کشورها	شهروندی
	۱	۱	۰	روحیه عدالت‌خواهی	
	۴	۳	۱	احترام به حقوق دیگران	
	۰	۰	۰	روحیه انتقادگری و انتقادپذیری	
	۱۵	۷	۸	تعاون و همکاری	
	۰	۰	۰	علاقه‌مندی به صلح و پیشرفت جهانی	
	۱۱۸	۱۱۸	۶۶	۵۲	جمع کل

نتایج جدول ۱، نشان می‌دهد، مجموع واحدهای ضبط و شمارش شده ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی، در کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی ۱۱۸ واحد بوده است. برای پاسخ‌گویی بهتر به سؤالات پژوهش، جدول ۱، به صورت تفکیک شده، در بخش مربوط به هر یک از پرسش‌ها، تشریح می‌شود.

سؤال اول پژوهش: تا چه میزان، در کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، به ابعاد تربیت شهروندی (دانش ویژه شهروندی، مهارت ویژه شهروندی و نگرش ویژه شهروندی)، توجه شده است؟

نتایج جدول ۱، نشان می‌دهد، مجموع واحدهای ضبط و شمارش شده ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی، در کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، ۱۱۸ واحد بوده است. مطابق جدول ۱، بعد دانش ویژه شهروندی با مقدار ۴۸ مورد، در میان کتب مورد بررسی، بیش‌ترین فراوانی را دارد. در تحلیل کتاب مطالعات اجتماعی چهارم ابتدایی مشخص شد که بیش‌ترین توجه به مؤلفه حقوق و وظایف شهروندی، با مقدار ۱۱ مورد است که بیش‌تر در قالب متون اعم از ذکر وظایف شهروندان در قبال همسایگی خود، رعایت نظافت محیط، استفاده صحیح از امکانات عمومی و غیره است. مؤلفه بعدی دانش ویژه شهروندی که توجه بیش‌تری بدان شده است، نقش و اهمیت خانواده است که در مطالعات اجتماعی سوم ابتدایی با مقدار ۹ مورد، بدان عنایت بیش‌تری شده است که این مورد نیز بیش‌تر در قالب متون اعم از ذکر وظایف والدین در قبال تربیت و آموزش فرزندان و همچنین در قالب عکس‌هایی از خانواده‌ها که در آن پدر و مادر مشغول تفریح، سرگرمی، مراقبت، محبت و یادگیری به فرزندانشان هستند. مابقی مؤلفه‌ها نیز به ترتیب به مؤلفه قوانین و مقررات ۱۵ مورد، عوامل مخل و آسیب‌رسان محیط‌زیست ۴ مورد، اهمیت رسانه‌ها در جامعه ۱ مورد و به سایر مؤلفه‌ها هیچ مورد اشاره‌ای نشده است.

بعد نگرش ویژه شهروندی نیز، از دیگر ابعاد مقوله تربیت شهروندی است که بعد از بعد دانش ویژه شهروندی، بدان با ۳۷ مورد، توجه بیش‌تری شده است. در این میان نیز، به مؤلفه تعاون و همکاری بعد نگرش ویژه شهروندی با ۱۵ مورد بیش‌تر از بقیه توجه شده است که بیش‌تر در قالب تصویر و متن اعم از همکاری و کمک فرزندان به پدر و مادر در خانواده، کمک فرزندان به همدیگر در یادگیری کتب درسی، همکاری دانش‌آموزان در

اردوهای تفریحی و غیره است. همچنین به مؤلفه قدرشناسی نسبت به میراث فرهنگی کشور خود نیز با مقدار ۸ مورد، عنایت بیش‌تری شده است که این مورد نیز بیش‌تر به صورت متون و تصاویری در قالب درس‌هایی همچون سفری به شهر باستانی همدان، سفری به شهر باستانی کرمانشاه، سفری به تخت‌جمشید و غیره است. به مؤلفه‌های دیگر نیز به ترتیب به مؤلفه تنوع و تکثر ۵ مورد، حس وطن‌پرستی و احترام به حقوق دیگران ۴ مورد، روحیه عدالت‌خواهی ۱ مورد و به مؤلفه‌های علاقه‌مندی به صلح و پیشرفت جهانی و روحیه انتقادگری و انتقادپذیری هیچ موردی اشاره نشده است.

آخرین بعد مورد بررسی نیز، بعد مهارت ویژه شهروندی است که بدان با ۳۳ مورد، کم‌تر از دو بعد دیگر اشاره شده است. در این بعد نیز به مؤلفه همدلی با ۱۰ مورد، توجه بیش‌تری شده است که بیش‌تر در قالب متونی همچون «چه خوب است همسایه‌ها از حال یکدیگر باخبر باشند و به هم کمک کنند و مهربان باشند» و در قالب تصاویری همچون عیادت از بیمار و غیره است. همچنین به مؤلفه برقراری ارتباط نیز با مقدار ۶ مورد، بعد از مؤلفه همدلی توجه بیش‌تری شده است که این مورد نیز بیش‌تر در قالب متونی اعم از برقراری ارتباط افراد در مکان‌هایی مانند مساجد و بالتبع آن مشورت با همدیگر و حل مشکلات و غیره است. همچنین به مؤلفه‌های دیگر نیز به ترتیب به مؤلفه رعایت بهداشت فردی و اجتماعی ۵ مورد، استفاده درست از امکانات شهری و مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی ۴ مورد، توانایی گفتگو و دیالوگ ۳ مورد، حل مسأله ۱ مورد و به مؤلفه‌های توانایی انتخاب و تصمیم‌گیری، خودآگاهی و ارزیابی نقادانه مسائل، هیچ موردی اشاره نشده است.

اما آنچه اهمیت دارد؛ اینکه برخلاف شمارش فراوانی‌ها، در روش شانون داده‌های به‌دست‌آمده باید هنجار شود، این روش از دقت ریاضی بالایی برخوردار بوده و اطلاعات بیش‌تری را در مورد تفسیر داده‌ها به دست می‌دهد؛ بنابراین، داده‌های فراوانی در جدول ۲ به‌صورت هنجار درآمده است.

جدول ۲_داده‌های بهنجارشده (Pij) حاصل از کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی برای ابعاد تربیت شهروندی

ابعاد			پایه تحصیلی
نگرش شهروندی	مهارت شهروندی	دانش شهروندی	
۰ / ۳۷۸	۰ / ۴۵۴	۰ / ۴۷۹	سوم ابتدایی
۰ / ۶۲۱	۰ / ۵۴۵	۰ / ۵۲۰	چهارم ابتدایی

در جدول ۲، داده‌های بهنجارشده تربیت شهروندی، بر حسب ابعاد تربیت شهروندی آمده است. پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون، مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هر یک از ابعاد به دست آمد. هر بعد که دارای بار اطلاعاتی بیشتری است، اهمیت بیشتری دارد.

جدول ۳_مقادیر بار اطلاعاتی، ضریب اهمیت و رتبه‌های حاصل از کتب

مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی برای ابعاد تربیت شهروندی

ابعاد			مقادیر بار اطلاعاتی (Ej) و ضریب اهمیت (Wj)
نگرش ویژه شهروندی	مهارت ویژه شهروندی	دانش ویژه شهروندی	
۰ / ۹۵۶	۰ / ۹۹۴	۰ / ۹۹۸	مقدار بار اطلاعاتی (Ej)
۰ / ۳۲۴	۰ / ۳۳۶	۰ / ۳۳۸	مقدار ضریب اهمیت (Wj)
۳	۲	۱	رتبه (R)

نتایج جدول ۳، نشان می‌دهد، در محتوای کتب مطالعات اجتماعی سوم و چهارم ابتدایی بعد دانش ویژه شهروندی با مقدار ضریب اهمیت ۰ / ۳۳۸ در رتبه اول، مهارت ویژه شهروندی با مقدار ضریب ۰ / ۳۳۶ در رتبه دوم و بعد نگرش ویژه شهروندی با مقدار ضریب اهمیت ۰ / ۳۲۴ در رتبه سوم، قرار دارد. باتوجه به مقادیر ضرایب اهمیتی به دست آمده در جدول ۴، بیشترین ضریب اهمیتی با مقدار ۰ / ۳۳۸ مربوط به بعد دانش ویژه شهروندی بوده، و کمترین مقدار ضریب اهمیتی با مقدار ۰ / ۳۲۴. مربوط به بعد نگرش ویژه شهروندی است؛ پس می‌توان نتیجه گرفت، ضرایب اهمیت ابعاد تربیت شهروندی، در کتب مطالعات اجتماعی سوم و چهارم ابتدایی، یکسان نیستند.

سؤال دوم پژوهش: تا چه میزان، به ضریب اهمیت هر کدام از ابعاد تربیت شهروندی، در سطح کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، توجه شده است؟
 . برای پاسخ به سؤال دوم پژوهش، اطلاعات حاصل از داده‌های پژوهش، به تفصیل در زیر آمده است.

از جدول ۱، می‌توان فهمید که از مجموع واحدهای ضبط و شمارش شده ابعاد تربیت شهروندی، در کتب مطالعات اجتماعی سوم و چهارم ابتدایی، ۵۲ واحد مربوط به پایه سوم ابتدایی، و ۶۶ واحد مربوط به پایه چهارم ابتدایی است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که بیشترین میزان توجه به ابعاد تربیت شهروندی، در کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم ابتدایی بوده و کمترین میزان توجه، در محتوای کتاب مطالعات اجتماعی سوم ابتدایی است. اما آنچه که حائز اهمیت است، این است که برخلاف شمارش فراوانی در تحلیل محتواهای رایج، در روش شانون باید داده‌های به دست آمده بهنجار شوند؛ بنابراین، داده‌های فراوانی در جدول ۴، به صورت بهنجار در آمده است.

جدول ۴_ داده‌های بهنجار شده (Pij) حاصل از کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی برای ابعاد تربیت شهروندی

پایه تحصیلی		ابعاد
پایه سوم ابتدایی	پایه چهارم ابتدایی	
۰ / ۳۷۸	۰ / ۴۴۲	دانش شهروندی
۰ / ۲۷۲	۰ / ۲۸۸	مهارت شهروندی
۰ / ۳۴۸	۰ / ۲۶۹	نگرش شهروندی

در جدول ۴، داده‌های بهنجار شده برحسب دو پایه تحصیلی مورد بررسی، به دست آمده است. پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از مرحله دوم روش آنتروپی شانون، مقادیر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت نیز به دست آمد. هر مقوله که مقدار بار اطلاعاتی بیشتری دارد، از اهمیت فراوانی برخوردار است.

جدول ۵- مقادیر بار اطلاعاتی، ضریب اهمیت و رتبه‌های حاصل کتب

مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی برحسب پایه‌های تحصیلی

پایه تحصیلی		بار اطلاعاتی (Ej) و ضریب اهمیت (Wj)
پایه سوم ابتدایی	پایه چهارم ابتدایی	
۰ / ۹۹۱	۰ / ۹۷۶	مقدار بار اطلاعاتی (Ej)
۰ / ۵۰۳	۰ / ۴۹۶	مقدار ضریب اهمیت (Wj)
۱	۲	رتبه (R)

نتایج جدول ۵، نشان می‌دهد، در محتوای کتب مطالعات اجتماعی سوم و چهارم ابتدایی، ابعاد تربیت شهروندی در پایه چهارم ابتدایی با ضریب اهمیت ۰ / ۵۰۳ در رتبه اول و سوم ابتدایی با ضریب اهمیت ۰ / ۴۹۶ در رتبه دوم است. بر اساس ضرایب اهمیت به دست آمده از جدول ۵، بیش‌ترین ضریب اهمیت، مربوط به دوره چهارم ابتدایی و کم‌ترین ضریب اهمیت نیز، مربوط به سوم ابتدایی است؛ پس می‌توان نتیجه گرفت که ضریب اهمیت ابعاد تربیت شهروندی، در کتب مورد بررسی، باهم یکسان نیستند.

۳. بحث و نتیجه‌گیری

مسأله تربیت شهروندی بسیار مسأله مهمی است، به طوری که از سوی بسیاری از اندیشمندان و نظریه‌پردازان دنیا، مورد بررسی قرار گرفته است و با توجه به اهمیت این موضوع، کشورهای مختلف دنیا درصدد آن برآمدند که این مسأله مهم را در کودکان و نوجوانان نشان نهادینه کرده و توسعه دهند. نظام آموزش و پرورش هر جامعه نیز از آن رو شکل یافته و قوام گرفته است که شهروندانی مؤثر و مطلوب را متناسب با نیازها و ارزش‌های اجتماعی، تربیت و تحویل جامعه دهند. تربیت شهروندی از جمله مواردی است که امروزه در نظام تعلیم و تربیت مطرح و اهمیت چندگانه آن روشن است (خسروی و صمدی، ۱۳۹۹: ۱۳۶). براین اساس در پژوهش حاضر، سعی بر آن شد که تمامی ابعاد تربیت شهروندی

دانش، مهارت و نگرش ویژه تربیت شهروندی) و مؤلفه‌های آن در کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی به روش تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گیرد. ۱- به بعد دانش ویژه شهروندی با مقدار ۴۸ مورد، اشاره داشته که در این میان به مؤلفه‌های نظام انتخاباتی کشور، وظایف دولت و مجلس، وابستگی متقابل جهانی و مسائل آن و اشکال مختلف حکومت هیچ موردی اشاره نشده است که بایستی بدان عنایت شود؛ چراکه دانش‌آموزان باید برای استحکام بنیان، پایه و اساس کشور در برابر بیگانگان با نظام انتخاباتی کشور آشنا شوند و در انتخابات شرکت نموده و همواره در صحنه حضور داشته باشند. همچنین دانش‌آموزان بایستی با آشنایی با وظایف دولت و مجلس نسبت به عوامل اجرایی و تقنینی کشور آشنایی داشته باشند تا بتوانند برای انجام امور خود در سطح جامعه در مراجعه با سازمان‌ها و نهادها برای رفع نیازهای خود بکوشند. این نیز مهم است که دانش‌آموزان از بدو زندگی خود آشنایی‌هایی را با مسائل مربوط به وابستگی‌های متقابل جهانی داشته باشند تا بتوانند نسبت به جایگاه کشور در تعامل با نظام بین‌الملل آگاهی داشته باشند و شرایط متفاوت کشور را در تقابل با کشورهای دشمن و در تعامل با کشورهای دوست درک کنند. همچنین دانش‌آموزان باید با اشکال مختلف حکومت‌ها نیز آشنایی داشته باشند تا با بصیرت کافی در این حیطه نسبت به حکومت حاکمه در سطح جامعه مصمم باشند. به مؤلفه اهمیت رسانه‌ها در جامعه نیز متأسفانه توجه چندانی نشده است که بدان نیز باید عنایت شود؛ چراکه دانش‌آموزان باید متوجه باشند که در عصر امروز رسانه‌ها از اهمیت والایی برخوردار هستند و با در نظر گرفتن اهمیت آن‌ها در اشاعه مطالب مفید به جامعه اقدام کنند. بعد نگرش ویژه شهروندی نیز با مقدار ۳۷ مورد، بعد از بعد دانش ویژه شهروندی بوده و به مؤلفه‌های روحیه انتقادگری و انتقادپذیری و علاقه‌مندی به صلح و پیشرفت جهانی هیچ موردی اشاره نشده است که بایستی با تقویت روحیه انتقادگری و انتقادپذیری در دانش‌آموزان آن‌ها را نسبت به اصلاح سطح جامعه و خود آماده نمود. همچنین با تقویت علاقه‌مندی به صلح و پیشرفت جهانی در آن‌ها، آن‌ها را در اشاعه صلح در سطح بین‌الملل و بالتبع آن برای پیشرفت تمامی ملت‌ها با نیت خیر آماده کرد. باید اشاره داشت که به مؤلفه روحیه عدالت‌خواهی نیز توجه چندانی نشده است که بایستی برای اجرای عدالت و برابری در سطح جامعه این مؤلفه را نیز در آن‌ها تقویت نمود. بعد مهارت شهروندی نیز با مقدار ۳۳ مورد بعد از این ابعاد قرار دارد و در این میان نیز به مؤلفه‌های توانایی انتخاب و تصمیم‌گیری، خودآگاهی و ارزیابی نقادانه مسائل هیچ موردی

اشاره نشده است درحالی که می توان با تقویت توانایی انتخاب و تصمیم گیری آن ها را نسبت به انتخاب درست و تصمیمات صحیح کمک کرد تا بالتبع انتخاب و تصمیم خود در زمان های بعد پشیمان نباشند. همچنین بایستی با تقویت خودآگاهی در دانش آموزان به آن ها کمک کرد تا با آگاهی صحیح از نیازهای خود در جهت رفع آن ها در مسیر صحیح بکوشند. با تقویت ارزیابی نقادانه مسائل نیز، می توان به آن ها تعلیم داد تا همواره با ارزیابی مسائل نسبت به نقد آن در جهت اصلاح بکوشند.

همچنین، در بیش تر قسمت ها، پیوستگی های لازم، بین مطالب تربیت شهروندی، در کتب مطالعات اجتماعی سوم و چهارم ابتدایی، دیده نمی شود؛ چراکه اگر توجه داشته باشید، به ابعاد و مؤلفه ها، در کتب مورد بررسی، به میزان مساوی، اشاره نشده است که از درجه اهمیت آن، کاسته می شود. در نهایت، می توان گفت که به مسأله تربیت شهروندی، در کتب مطالعات اجتماعی سوم و چهارم ابتدایی، با نتایجی که به دست آمد، کم تر اشاره شده است و به طور متوازن و متعادل به آن پرداخته نشده است. بایستی اشاره کرد که مطابق جدول ۱ نیز، به موضوع تربیت شهروندی، در کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم ابتدایی، بیش تر از کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی اشاره شده است، و در واقع می توان گفت پیوستگی لازم بین مطالب تربیت شهروندی در گذر از پایه سوم ابتدایی به چهارم ابتدایی، در کتب مطالعات اجتماعی، رعایت نشده است.

پس از تفسیر داده ها و محاسبه ضریب اهمیت در مرحله سوم روش شانون، نتایج گویای بار اهمیتی متفاوت بود که بعد دانش ویژه شهروندی با مقدار ضریب اهمیت ۳۳۸ / ۰ در رتبه اول، بعد مهارت ویژه شهروندی با مقدار ضریب اهمیتی ۳۳۶ / ۰ در رتبه دوم و بعد نگرش ویژه شهروندی با ضریب اهمیت ۳۲۴ / ۰ در رتبه سوم قرار دارد.

نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش های کولادو و آخورا (۲۰۰۶) و باباخانی و همکاران (۱۳۹۸) مطابق و همسو است؛ چراکه هر سه این پژوهش ها بر آن تأکید دارند که به موضوع تربیت شهروندی به صورت متوازن، در کتب مورد بررسی اشاره نشده و به برخی ابعاد و مؤلفه ها کم توجه شده است. پژوهش های خسروی و صمدی (۱۳۹۹) و جمالی تازه کند و همکاران (۱۳۹۲)، نیز هم راستا با پژوهش حاضر است؛ چراکه همه این پژوهش ها بیانگر آن هستند که به ابعاد و مؤلفه های تربیت شهروندی در کتب مورد بررسی به صورت متعادل و نرمال اشاره نشده است.

تأکید این نکته نیز ضروری است که باید مطالب ارائه شده متناسب با درک و اندیشه فراگیرندگان باشد؛ تا آن‌ها بتوانند فهم کافی داشته باشند و البته نیز هرگونه قصور و کاستی در تدوین کتب درسی در روند فراگیری مسأله تربیت شهروندی، مؤثر خواهد بود.

پیشنهادها

در انتها نیز به جهت بهبود وضع کتب مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم و چهارم ابتدایی، از حیث توجه به موضوع تربیت شهروندی، پیشنهادهای بیان می‌شود:

۱- پرداختن گهرا و ساده، به اهمیت رسانه‌ها، نحوه درست استفاده از آن‌ها و کاربردی که می‌تواند در جهت اشاعه فرهنگ صحیح و موارد مفید در سطح جامعه داشته باشد، از طریق عباراتی در متون و تصاویر مختلف، به‌عنوان ابزار نوین و مؤثر ارتباطی عصر حاضر.

۲- تشریحی از وظایف دولت و مجلس، به مقدار لازم، جهت آشنایی دانش‌آموزان با این موارد، جهت وفق آن‌ها با شرایط اجرا و قوانینی که در سطح جامعه حاکم است.

۳- تشریح ملاک‌های لازم برای دانش‌آموزان، جهت استفاده دانش‌آموزان از آن‌ها، برای سنجش شرایط گوناگون، جهت انتخاب درست و تصمیم‌گیری صحیح.

۴- تشریح ملاک‌های لازم برای دانش‌آموزان، در جهت آشنایی ایشان با وضعیت حاضر خود، به‌عنوان مقوله خودآگاهی، و هدایت و راهنمایی آن‌ها، جهت رفع شکاف موجود، بین وضعیت حاضر و وضعیت مطلوب.

۵- تشریح فواید عدالت در سطح جامعه و استفاده از آیات و روایات گوناگون مربوط به عدالت، برای تقویت روحیه عدالت‌خواهی دانش‌آموزان.

۶- تشویق دانش‌آموزان به انتقادپذیری و انتقادگری و فوایدی که آن، می‌تواند در اصلاح خود شخص و جامعه داشته باشد.

۷- پیشنهاد می‌شود که برای معلمان دوره‌های مختلف آشنایی با موضوع تربیت شهروندی، از جمله ضمن خدمت و غیره مهیا گردد؛ تا معلمان بتوانند با

آموزش‌های لازمی که در این حیطه دیده‌اند، دانش‌آموزان را از این حیث، غنی سازند.

۸- پیشنهاد می‌شود که پژوهش‌های دیگری در حیطه ضرورت آشنایی و آموزش معلمان و کارکنان آموزش و پرورش با روش‌های آموزش مسأله تربیت شهروندی به دانش‌آموزان، انجام شود.

۹- توصیه می‌شود که تحقیقات مشابهی با موضوع تربیت شهروندی، در مورد سایر کتب درسی مقاطع مختلف تحصیلی، صورت گیرد.

۱۰- پیشنهاد می‌شود، پژوهشی تطبیقی درباره محتوای کتب درسی سایر کشورهای که در زمینه آموزش مسأله تربیت شهروندی موفق بودند انجام شود؛ تا بتوان با استفاده از نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش در تهیه و تدوین کتب درسی استفاده کرد.

۱۱- به محققانی که علاقه دارند در راستای موضوع تربیت شهروندی تحقیق کنند، توصیه می‌شود به امکان‌سنجی و نیازسنجی در خصوص تربیت شهروندی از بعد مهارت ویژه شهروندی، انواع آن و اهمیت آن بپردازند.

سیاس‌گذاری

بر خود لازم می‌دانیم که از تمامی اساتید محترم و همکاران گرامی دانشگاه فرهنگیان علامه طباطبایی اردبیل و مرکز عالی آموزش آزادگان نیز که در انجام این پژوهش ما را یاری نمودند، تشکر کنیم. بدون راهنمایی و کمک این عزیزان پژوهش حاضر هرگز شکل نمی‌گرفت.

منابع

- آداک، موسی و یوسف‌زاده چوسری، محمدرضا (۱۳۹۷). تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی، بر مبنای تربیت اقتصادی. فصلنامه پژوهش‌های آموزش و یادگیری؛ ۱۶(۲): ۱۱۵-۱۲۸.
- اعرافی، علیرضا و موسوی، سیدنقی (۱۳۹۱). تعریف تربیت و تطبیق آن بر حرکت فلسفی. دوفصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی، ۷(۱۴)، ۲۸-۷.

- باباخانی، سجاد؛ صالحی، اکبر؛ قائدی، یحیی و کشاورز، سوسن (۱۳۹۸). تحلیل انتقادی گفتمان‌های تربیت شهروندی بعد از انقلاب اسلامی. مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی، ۸(۱): ۱۳۷-۱۶۰.
- جمالی‌تازه‌کند، محمد؛ طالب‌زاده‌نوبریان، محسن و ابوالقاسمی، محمود (۱۳۹۲). تحلیل جایگاه مؤلفه‌های تربیت شهروندی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ۲(۱۰): ۱-۱۹.
- خسروی، مهدیه و صمدی، پروین (۱۳۹۹). شناسایی و رتبه‌بندی مؤلفه‌های تربیت شهروندی در سند برنامه درسی ملی. اندیشه‌های نوین تربیتی، ۱۶(۲): ۱۲۱-۱۴۶.
- سالاریان، زینب (۱۳۹۳). ارزیابی وضعیت موجود و مطلوب مهارت‌های تربیت شهروندی در برنامه درسی از دیدگاه معلمان دوره راهنمایی تحصیلی. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). (استاد راهنما: عبدالحمید رضوی). (استاد مشاور: فهیمه انصاریان). دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی: دانشکده علوم اجتماعی.
- شریعتی، الهام و غفاری، محمد (۱۳۹۷). دانش شهروندی؛ تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم. رشد آموزش علوم اجتماعی، ۲۰(۳): ۶۲-۶۶.
- شیخ‌زاده تکابی، محسن و حیدری موصلو، مهدی و بهرامی، کمال (۱۳۹۴). بررسی میزان رویکرد بومی - اسلامی و با تأکید بر پژوهش‌های نوین، ساری، <https://civilica.com/doc/486517>
- عزیز، سید محسن؛ مختاری، منصوره و لیاقتدار، محمدجواد (۱۳۹۳). ابعاد تربیت شهروندی در کتاب‌های دوره پیش‌دبستانی از دیدگاه مربیان این دوره. فصلنامه مطالعات ملی، ۱۵(۳): ۵۴-۳۱.
- عسگری، بهروز و رضایی، مسعود (۱۳۹۹). مهارت‌های شهروندی. مجله پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی، علوم تربیتی و آموزش‌وپرورش، ۳(۳۰): ۱۹-۲۸.
- عظیمی‌رستا، محمود؛ سعادت، سیدبگلولطیف و صدفی، ذبیح‌الله (۱۳۹۴). تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر نگرش جوانان به شهروندی گفتگویی. مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۴(۲۷): ۱-۴۶.
- کشاورز، یوسف (۱۳۹۱). جهانی‌شدن و ضرورت آموزش‌های شهروندی جهانی. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۳(۶): ۱۷۹-۱۹۴.
- ملازهی، امین؛ یارمحمدیان، محمدحسین و شاه‌طالبی، بدری (۱۳۹۷). مشارکت به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های تربیت شهروندی مؤثر در برنامه درسی پنهان. فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۲(۳): ۲۸-۱.
- مهدیان، محمدجعفر (۱۳۸۵). مبانی اصول و تعلیم و تربیت. تهران: نشر ساوالان.

- یوسفی، علیرضا؛ ذهبیون، شهلا و یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۹۵). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوره دوم به لحاظ توجه به مفاهیم تربیت شهروندی. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ۲(۲۳)، ۱۳۶_۱۴۷.
- Burcu, Sel (2021). **A Meta-Synthesis Study on Citizenship Education Research within the Scope of Social Studies Lesson in Turkey**. Journal of Theoretical Education Science, 14(3). 323_351.
- Byrne, B (2017). **Testing times: the place of the citizenship test in the UK immigration regime and new citizens responses to it**. Sociology, 51(2): 323_338.
- Cassin, Barbara & Brault, Pascale Anne (2016). **Nostalgia: When Are We Ever at Home?**. New York: Fordham University Press.
- Collado, Mariangeles Caba & Atxurra, Rafael Lopez (2006). **Democratic citizenship in textbooks in Spanish primary curriculum**. Curriculum studies, 38(2): 205_228.
- Donbavand, Steven & Hoskins, Bryony (2021). **Citizenship education for political engagement: A systematic review of controlled trials**. Social Sciences, 10(5): 151_169.
- Engel, Laura C; Idrissi, Hajar & Benabderrazik, Youssef (2021). **New visions for citizen formation: An analysis of citizenship education policy in Morocco**. Education, Citizenship and Social Justice, 16(1): 31_48.
- Flasche, Stefan & Edmunds, W. John. (2021). **The role of schools and school-aged children in SARS-COV-2 transmission**. The Lancet Infectious Diseases, 21(3), 298_299.
- Gurkan, Burcu & Doganay, Ahmet (2020). **Factors affecting citizenship education according to perceptions and experiences of secondary-school teachers**. Turkish Journal of Education, 9(2): 106_133.
- Kukathas, Chandran (2001). **Education and Citizenship in Diverse Societies**. International Journal of Sducation Research, 35(3): 319_330.
- Leidy, Heather J & Gwin, Jess A. (2020). **Growing up strong: The importance of physical mental and emotional strength during childhood and adolescence with focus on dietary factors**. Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism. 45(2), 1071_1080.
- Mardiana, Mardiana; Syahrir, Musdalifah & Nurmutmainnah, Nurmutmainnah (2021). **The Influence of Pancasila and Citizenship Education Teachers in Instilling Moral Ethics to Build National Character in Madrasah Aliyah Syekh Yusuf Sungguminasa**, Journal Etika Demokrasi, 6(1): 124_137.
- Nelson, Julie & Kerr, David (2005). **Active Citizenship in INCA: Definition, Policies, Practices and outcomes**. International review of curriculum and assessment framework Internet Archive.

- Sanchez-Agusti, Maria & Miguel-Revilla, Diego (2020). **Citizenship Education or Civic Education? A Controversial Issue in Spain.** Journal of Social Science Education, 19(1): 154_171.
- Unal, Fatma & Kaygin, Huseyin (2020). **Citizenship Education for adults for sustainable democratic societies.** Sustainability, 12(1): 56_74.